

AZ ÉRTÉK FOGALMA^x

A címből is kitetszik, de szóbeli intéseket is kaptam, hogy a várakozás az érték fogalma felé irányul, tehát azzal kell foglalkoznom.

Véleményem szerint az értéknek nem egy, hanem több fogalma van, másféleképp használják a filozófiában, a szociológiában, a pszichológiában, a történelemben, a közgazdaságban, és mint minden divatos fogalomnak, időnként van olyan jellege, hogy feleslegesen is használjuk. Ha pl. azt mondjuk, hogy az embereknek érték az, hogy külföldre járjanak, akkor megkérdezhetjük, hogy mennyivel több ez annál, mintha azt mondjuk, hogy szeretnek külföldre járni. Ha azt mondjuk, hogy az embereknek érték a családi élet, akkor ez mennyivel több, mintha azt mondjuk, hogy az emberek családokban élnek, és nem is akarnak nagy egészében egyelőre más formát felvenni, vagy ha azt mondjuk, hogy az embereknek érték az autó, akkor az mennyivel több, minthogy az emberek szeretnék autót vásárolni és vásárolnak is amikor lehetőségük van rá. Ha mindezekbe a mondatokba folyton közbeékeljük, hogy "érték", akkor nem jutottunk újabb ismerethez, csak használtunk egy olyan absztrakt fogalmat, amely a dolgot bonyolulttá teszi és önkénytelenül elkezdjük kérdezni, hogy mi is hát akkor az érték?

---

^x Az előadás szerkesztett szövege.

Az érték fogalmának ilyen túlburjánzása azt hiszem megfigyelhető az utóbbi néhány évben a különböző tudományágak irodalmában és a sokféle tisztázatlanság, ami az érték körül van azt hiszem, hogy ebből származik. De mindezzel nem azt akarom mondani, hogy ilyen fogalom, hogy "érték" nincs, sőt éppen azt szeretném tudatosítani, hogy van, de ha elemezni akarjuk, akkor próbáljuk lehántani róla azt ami felesleges, azt ami nem elsődlegesen szükséges, tehát olyankor használjuk az "érték" szót, az "érték" fogalmat, amikor arra okvetlenül szükség van.

Ha a fogalom elemzésébe akarunk bocsátkozni, akkor ott kell kezdeni, hogy más-más értékfogalmakkal dolgozunk a különböző tudományágakban, és anélkül, hogy valamennyit külön-külön elemezni akarnám, két nagy csoportra osztanám: az egyik a filozófia-szociológia és a csatolt tudományok; a másik pedig a közgazdaságtudomány. Mind a kettőben használják az érték fogalmát, úgy tűnik sokszor egymással ellentétes értelemben.

A marxi-közgazdaságtanban és ennek előzményeiben, a klasszikus közgazdaságtanban is az érték forrása a munka, minden érték végül is a munkából, illetve a munkából és a természet által nyújtott javakból származik. A javakat csak akkor tudjuk felhasználni, ha munka társul hozzá, emberi fogyasztásra alkalmassá tesszük.

Az érték forrása tehát a munka és bár ez elsősorban a tárgyakra vonatkozik, de a kulturális értékektől és a szolgáltatásoktól kezdve, a tisztességtől, az erkölcsig, a becsületig mindennek van értéke, amely a marxi felfogás szerint mindig a társadalmilag befektetett munkától függ.

Ha a humán tudományokra gondolunk, a filozófiára és a szociológiára, akkor abban az értéknek szinte diametrálisan ellentétes felfogása jelenik meg, amelyben az érték forrása nem a befektetett munka, tehát nem valami ami mögöttünk van, hanem inkább valami, ami előttünk van. Az érték valamilyen ideál, ami még nincs, de meg szeretnénk valósítani, valamilyen

cél, ami felé törekszünk. Más megfogalmazás szerint az érték-filozófia egyik megalapítója /megalapozója/, a magyar Böhm Károly vallotta, a ténytudományok a valósággal, a humán tudományok pedig az értékkel, a lehetőséggel foglalkoznak. Ugyanezt mondta a neo-kantiánus filozófia a század elején, a ténytudomány, mondjuk a történelem azzal foglalkozik ami egyszer volt, de a filozófia és az értéktudományok azzal foglalkoznak, aminek lennie kellene. Ilyen értelemben az érték független a ténytől, a tény fölött van, a tény előtt van, célkitűzés, ami felé az emberiség törekszik, de nem maga a megvalósulás. Itt egy dialektikus játék van. 'Ami felé törekszünk az a cél, amit elértünk az a valóság. Az érték mindig a célt jelenti, aminek a megteremtését szorgalmazzuk.

Ismét más megfogalmazásban az érték hiány, amit meg akarunk teremteni, de nem olyan hiány ami közömbös számunkra, hanem olyan, amit akarunk hogy legyen. Tehát itt nem a sein-nek, hanem a sollen-nek a kategóriája van jelen.

Ha végignézzük a szociológiai irodalomban található elemzéseket az értékről Max Wébertől kezdve azt látjuk, hogy az érték valami irányultság, attitűd, ami felé törekedni akarunk, ami felé fordulunk, amit meg akarunk teremteni, aminek hiányát érezzük, amit a jövőtől várunk. Normaként jelentkezik az erkölcsben, és elvárjuk, hogy aszerint viselkedjenek az emberek. Mindenképpen olyan cél, ami felé törekedni akarunk. Ugy tűnik, hogy itt két egymással ellentétes értékfogalommal dolgozik a marxi közgazdaságtan, és a marxi filozófia és szociológia is. Az újabb irodalomban a kettőnek a viszonya nem teljesen tisztázott. Ugy tűnik, minthogyha itt ellentétes dolgokról lenne szó. Amikor néhány évvel ezelőtt az értékkel kapcsolatos vitákban először vetettük fel, hogy ez így nem jó, olyan fogalmat kellene kidolgoznunk, amelyikben nincs ez a belső ellentmondás, hanem egyaránt érvényes mind a kettő, akkor ez nagy ellenállásba ütközött. Voltak akik nagyon határozottan azt mondták, hogy válasszuk ezt külön, ha a közgazdaságról be-

szélünk, akkor egy olyan fogalomról beszélünk, aminek a forrása a munka; ha a szociológia-filozófiáról, akkor olyan értékfogalomról, aminek forrása a cél, a jövő, az irányultság, és ne próbáljunk a kettő között egyeztetni.

A magam véleménye szerint a két fogalom mégis egységes, mert a jövő és a múlt is egységes folyamatba tartozik, és éppen a marxista filozófia alapján egységes a cél és a munka is. Csak olyan célt tűzhet ki az ember magának, aminek már a múltban megvan az alapja. Módosíthat természetesen, de ahhoz, hogy valamit célul tűzhessen ki, ahhoz az alapot, a lehetőséget előbb keserves munkával meg kell teremteni.

Ezt a tételt elemibb fokon az egyszerű munkafolyamatban is lehet látni, és ezt Marx kifejtette a Tőke első kötetében, azokban az ismert szakaszokban, ahol elmondta, hogy az ember, amikor kőbaltát készít, akkor célja, hogy megteremtse a kőszerszámot és a fejében már készen van a szerszám képe, az ideája, mint érték, mielőtt még megteremtette volna.

Az emberiség végül is lépésről-lépésre halad, és azok a lépések, amiket megteszünk, azok voltaképpen nagyon-nagyon picinyek, araszolgatva haladunk. Utólag meglehet nagynak tűnik egy lépés, de tulajdonképpen az nagyon kicsi. Példa erre Bartók zenéje, amely az elődökhöz képest merő újításoknak a sorozata. Ha alemezni kezdjük, hogy mennyi mindent halmozott fel az európai zene addigra míg Bartók elkezdte a saját stílusát kialakítani, és matematikailag ki tudnánk számítani, hogy mennyi egységet képez a hagyomány amit Bartók átvett, és mennyi volt ahhoz képest amit ő maga egyénileg, mint új elemet hozzáadott, akkor kiderülne, hogy a hagyományhoz képest annak aránya nagyon kicsi. Igaz, hogy mi, akik benne élünk a kultúrában azt a kicsit is nagyon nagyra tudjuk értékelni és újszerűsége mellbevág bennünket abban a pillanatban, amikor találkozunk vele, mert úgy vagyunk megalkotva, hogy a konvenciókra függesztjük tekintetünket és nehezen tudunk attól eltérőt befogadni. Bólyai János azt mondta, hogy "a semmiből új világot teremtet-

tem". Dehát nem a semmiből teremtette azt az új világot, arról az új világról, amiről ő beszélt, arról sok mindenki gondolkodott, és Bólyai újítása ahhoz adott valamit, amit már eddig a tudomány megteremtett.

Ezért úgy hiszem, hogy a két dolog ilyen értelemben - a múlt és a jövő, a befektetett munka és a kialakítandó ideál - a legszorosabb dialektikus összefüggésben van. A kialakított ideál függ attól, hogy mit teremtettünk meg eddig, a munkát pedig abba fektetjük, amit ideálnak tudunk elképzelni. Tehát a kettő között egyrészt kapcsolat, másrészt egy állandó feszültség van. Maga a fogalom, az érték fogalma voltaképpen egységes, csak abban különbözik egymástól, hogy a két pólus közül melyikre helyezzük a hangsúlyt. Arra helyezzük-e, hogy itt valamire törekszünk, vagy arra helyezzük-e, hogy valamit már elértünk. Ugy érzem, hogy egy egységes fogalommal dolgozhatunk, amely természetesen a maga egységessége következtében meglehetősen elvont is.

Ezzel ezt a részt, amelyben magával a fogalom alapjaival igyekeztem foglalkozni be is fejezném. Meglehet, hogy igen egyszerű, vagy egyszerűnek látszik ahogyan elmondom, ugyanezt sokkal bonyolultabban is el tudnám mondani, de ha az ember eljut oda, hogy valaminek az egyszerűségét találja meg, akkor feleslegesnek tartja a bonyolultságot.

Még egy dolgot szeretnék ehhez hozzátenni, ami szintén a fogalomhoz tartozik. A filozófiai nyelvben divatos szó, nagyon szorosan összefügg az értékkel az objektiváció. Amióta a marxizmus filozófia, különösen a gazdaság-filozófia megjelent és a filozófusok körében népszerűvé vált, azóta az objektiváció fogalma is központi szerepet tölt be. Arról van szó, hogy az embert az különbözteti meg más élőlénytől a Földön, hogy objektivációt teremt, azaz a természet tárgyait olyanná formálja, hogy azok az ember arcát is őrzik, a természet tárgyait "elemberiesítik", saját magát az ember viszont "eltárgyasítja". Ezalatt azt

értjük, hogy az ember által termelt, létrehozott tárgyak magukon viselik az ember képét, az objektívációk az emberi közösséget is, /mert az is magán viseli a mi képünket, és abban is benne van a mi munkánk/, tehát az objektíváció ilyen értelemben egy szélesebb fogalmát adja mindannak, amit az ember teremtetett, mindannak amibe az emberi munka befektetődött. Nemcsak a tárgyakat, hanem az erkölcsi normákat, a társadalmi szokásokat, és mindazt, ami a kultúra szférájába tartozik.

A kérdés akkor az, hogy egyazon fogalom-e az objektíváció és az érték? Kell-e nekünk ez a két fogalom, mert mindaz, ami objektíváció, annak értéke van az emberi társadalomban, és ami érték, annak objektívációnak is kell lenni, mert különben nem lehetne érték sem. Azt hiszem, hogy ez a kettő azonos, ugyanúgy két oldala a fogalomnak, mintahogy a munkánk és a célunk is egységet alkot. Az objektíváció és az érték is egy ilyen kettősséget alkot, de más dimenzió szerint beosztva, azonos azzal, amit a nyelvészek úgy szoktak nevezni, hogy a nyelv és a beszéd különbsége. A nyelv az egy absztrakt dolog, bizonyos mennyiségű szókészletnek és nyelvtani szabálynak az összessége. A nyelv nem létezik természetesen a valóságban, a nyelv csak a beszéd aktusaiban létezik. Ilyen értelemben az érték olyan mint a nyelv, és az objektíváció olyan dolog mint a beszéd.

Meg kell különböztetni az értéknek két fajtáját, a használati értéket és a csereértéket. Ez a kettő nem azonos, nem azonos történelmileg sem. Az ember a maga számára hamarabb fedezte fel a használati értéket, mint a csereértéket. Nemzedékek, társadalmak sora élt anélkül, hogy ismerte volna a csereértéket, csak a használati érték szerint élt. Más társadalmak, elsősorban a kapitalizmus, kialakított új értékfogalmat, amely voltaképpen megváltoztatta a társadalom egész értékrendjét, egész értékszerkezetét, a társadalom egész viselkedését.

A használati és a csereérték marxista megfogalmazásban azt jelenti, hogy a használati érték forrása a megkülönböz-

tetett munka; a csereértéké pedig a meg nem különböztetett munka. Ezalatt az értendő, hogy használati értéke egy háznak attól van, hogy megkülönböztetett munka van benne. Tehát a megkülönböztetett munka forrása a használati értéknek, és a meg nem különböztetett, az absztrakt munka forrása a csereértéknek. Ehhez a folyamathoz, hogy vissza tudjuk vezetni a munkát a befektetett munka mennyiségéhez, végtelen absztrakcióra van szükség, fel sem tudjuk fogni, hogy micsoda nagy lépés volt ez az emberi gondolkodás történetében. Egy teljesen más rendszert alakított ki a gondolkodásban, és a viselkedésben egyaránt. Véleményem az, hogy ez a lépés a használati értéktől a csereérték felé az emberi gondolkodást, cselekvést, a mindennapi életet átalakította, és ez összefügg az emberiség egész fejlődésével.

A szociológia azt mondja, hogy vannak elsődleges és másodlagos, vagy azt hiszem helyesebb fordítással primer és szekunder közösségek. Az elsőfokú közösségek természet-adták, ilyen a család, benne az ember teljes személyiségével van jelen. Marx úgy mondja, hogy az egyén még a közösség köldökzsinórjáról nem szakadt le, beletartozik a közösségbe, a közösség nélkül voltaképpen nem is létezik, ez szabja meg emberi magatartását is. A szokásoknak és a rítusoknak a szerepe az első fokú közösségben sokkal nagyobb, de sokkal közvetlenebb mint később. Az ember aszerint él, amilyen formában ezek a szokások megszabják.

Gondoljunk csak arra, hogy milyen volt mondjuk egy hagyományos életet élő parasztembernek az élete mielőtt még kialakult volna az ipari civilizáció. Beleszületett egy faluközösségbe, abban a faluban 2-300 ember élt. Ezt a 2-300 embert ismerte, ebben a közösségben nőtt fel, kívülről-belülről ismerte. Teljesen más szituáció a mi életünk, nem ismerjük egymást és nem is szándékozunk egymást megismerni.

A hagyományos közösségben a másik nem kiválasztása is nagyon egyszerű, mert hiszen úgy nő fel, hogy akit elvehet feleségül, vagy akihez férjhez mehet /abban a 2-300 fős közösségben van/ 20 fő azonos korú. Ebből kiesik különböző okok folytán 15, marad 5, akiket egy éves kortól 20 éves korig alaposan megfigyelhet, és amikor dönt házasságról, akkor az már teljes jogú döntés. Nem azért kevesebb itt a válások száma, mert kevesebb a rossz házasság, hanem mert nincs más lehetőség, az 5 közül választott egyet, ha a másikat választja, abban ugyanúgy tudja, hogy mi a hiba. Teljesen más a mi szituációnk, akik azt hisszük, hogy a választási lehetőségünk végtelen.

Amikor megszületik a parasztgyerek a hagyományos közösségben, társadalomban, az élete végig el van rendezve, élete a maga egészében a hagyományok, szokások, a használat által meghatározott. Ebben az életformában az asztal egyenlő azzal a diófával, amelyet a dédapja vagy dédúkapja ültetett, amely megnőtt, kivirágzott, nemzedékek ültek alatta, majd kivágatott és asztal készítettett belőle. Tehát mindennek személyes jellege, személyes összefüggése a legnagyobb mértékben megmutatkozik.

Ha elolvassuk a Thomas Mann József-jét abban erre az életmódra utalások vannak. Amit József csinál az meg van írva, el van mondva, szóval benne van a mítoszban, és be kell teljesíteni az írást, be kell teljesíteni az írott szabályokat. Ez a tradíció által vezetett ember, amely megszabott életformát hoz létre.

A művészetnek ugyanez a szerepe. A népművészet a maga eredeti életében, a hagyományos életformában nem úgy élt mint most, amikor felújítjuk, megtanuljuk a kottából vagy a hangfelvételtől, aztán jól-rosszul eljátszuk, hanem kisgyermek kortól kezdve meg kell tanulni. Azért csinálják a népművészetet, mert az életük nyomorúságos, küzdelmes és kegyetlen. A művészet jelenti azt a lehetőséget számukra, hogy mégis em-

bernek érezzék magukat. Amit a népművészet ebben a rendszerben jelentett az egészen más, mint a mi másfajta életünkben. Tehát mindent együttvéve, ez a világ a használati érték szintje, még nem alakult ki a csereérték, az árutermelésre és az áruforgalomra, árufogasztásra épített társadalom, hanem az ember ezekben a közösségekben egy másfajta értékrendszer szerint él.

Ezzel szemben a társadalom fejlődése létrehozott /első-sorban az árutermelő kapitalizmus/ egy olyan másfajta értékrendszert, amelyben a dolgok már nem így vannak. Az asztal értékét nem az szabja meg, hogy a nagyapám csinálta, ez csak egy járulékos dolog, hanem hogy ennyi és ennyi forintba, pengőbe, dollárba, francia frankba került, tehát minden vissza van vezetve egy absztrakt érték kategóriára. Az értéknek olyan hierarchiája jön létre, amely egy mennyiségi skálán helyezhető el. Ez egyben azt is jelenti, hogy az ember leválik a közösség köldökzsinórjáról, nem tartozik már olyan szervesen sem a családhoz, sem máshoz. Majd az ember autonómiát tulajdonít magának, és létrejönnek azok a magasabb típusú, másodlagos közösségek, amelyben már nemcsak néhány, vagy néhány száz ember egyesülhet, hanem ezrek és százezrek, vagy milliók tartozhatnak bele a közösségbe, tagjai már nem ismerik egymást. A paraszti élet munkafolyamataiban a munka egysége a család, vagy adott esetben néhány tíz főre terjedő egység. Itt viszont a gyár az egység, amelyben esetleg már több ezer ember dolgozik, mindenki egy részfolyamatot végez el, és nem is szükséges, hogy ismerje a másikat. Csak annyiban ismeri, hogy közös munkában vesznek részt, egy a munkaszervezet.

Szemben a paraszti élettel, ahol nincs külön család és külön munkaszervezet, hanem azonos a család és a munkaszervezet. A paraszti életben ugyanazt a szerepkört játssza az ember a családban, mint a munkahelyen. Az új társadalomban az embereknek más viszonyuk van, más viszonylatrendszert építhetnek ki, másfajta emberek lehetnek a munkahelyükön, és mások a családban, a különböző közösségekben. Személyiségük

nem egységes, hanem többértévé válik, és kérdés az, hogy kialakul-e az a bizonyos belülről irányított ember? A szokások már nem elégségesek, hogy szabályozzák az életünket, nincs az a szokásrendszer, amely erre teljesen alkalmas lenne. Vannak bizonyos szokások, amelyekhez alkalmazkodunk, de a szokásrendszer nem lehet teljes ahhoz, hogy megfelelően tudjunk élni.

Két megoldás kínálkozik: vagy belülről elsajátít egy olyan értékrendszert, amelyre biztosan támaszkodhat, és végig viszi az ember amit elhatározott, amit erkölcsösnek, jónak, tisztának, értéknek tart; vagy pedig a kívülről irányított magatartás szerint alkalmazkodik ahhoz, amit éppen talál, megpróbál evickélni a létező változatok között. Most természetesen egyik sincs tiszta formában. A teljesen kívülről irányított embernek is van valamiféle elgondolása arról, hogy hogyan kell élni, de mégis ez a két magatartás azt hiszem eléggé világosan elkülöníthető egymástól, az első a használati érték szerinti, a másik a csereérték szerinti.

A művészetnek a szerepe is itt csereérték szerintivé válik. Azt a példát szoktam felhozni a reneszánsz, de különösen a reneszánsz előtti korból, hogy amikor a plébános képet rendelt Cocteau-tól, akkor nem arra gondolt, hogy Cocteau majd egy olyan képet fest neki, amiben az 1980-ban arra vetődő magyar turista is ámulattal fog gyönyörködni, hanem arra, hogy a templomban szükség van egy oltárképre, amire bemennek a parasztok és imádkozni fognak előtte. Akkor még nem voltak múzeumok, amiben ki lehetett volna állítani a műtárgyat, ez a gondolat egyszerűen fel sem vetődött, elképzelhetetlen volt, hogy ott összegyűjtik az értékeket és meg lehet nézni a festményeket. Ha valakinek akkor elmondták volna ezt a gondolatot, az lehetetlen lett volna. Éppen olyan, mint Orfeusz, a dalnok, miközben pengette a hárfáját, odamentünk volna hozzá és azt mondtuk volna, hogy uram, ez a zene nagyon szép, de gondolja el, hogy kétezer év múlva nemcsak ez lesz ám, majd össze fognak jönni és nem egy lantos fog pengetni, hanem kétszáz, és egy-

szerre fogják húzni a vonót és lesz egy karmester. Sőt még az is lehetséges, hogy el sem kell menni, hanem kitesznek egy kis dobozt, és abból fogják hallgatni a zenét. Orfeusz azt mondta volna, hogy ő ezt már nem akarja megélni, mert neki az a zene, hogy a kezébe veszi a lantját és a közönségnek az arcába mondja el, és nemcsak azért, hogy gyönyörködjön, hanem azért, hogy a tanulságot leszűrjék.

Ifjú koromban Bácsalmáson laktam, ahol volt egy kicsi református gyülekezet kétszáz fővel. Átjött Katymárról a katolikus egyház küldöttsége a református paphoz, hogy ők át akarnak térni református hitre. Kiderült, hogy azért, mert restaurálták a templomot és egy pesti festő az oltárképen, Szűz Mária képéhez a pap házvezetónőjét festette meg. Ők nem hajlandók a pap házvezetónője előtt - aki a Szűz Máriához több dologban nem hasonló - imádkozni.

Ha ezt a kérdést a művészi érték szempontjából nézzük, Katymáron, az ma már mindegy, hogy az a 40 évvel ezelőtti plébánosnak a házvezetónője egyébként milyen erkölcsöket vallott. Ha az a festmény művészileg értékes fel fogják fedezni az egyházművészeti kutatók és az ma már elvont művészeti érték lett. Azonban a katymári parasztok számára az alkotás pillanatában ez elfogadhatatlan volt, mert az egyik a használati érték, a másik a csereérték kategóriájába tartozik, a kettő egymással nem vegyithető, nem összekapcsolható. Más gondolatrendszerhez tartozik az egyik, és más gondolatrendszerhez tartozik a másik.

Hadd mondjak még egy példát - szintén az példáim közé tartozik és mindenütt elmondom, de nagyon fontosnak tartom -, hogy Veres Péter panaszkodott; megjelent egy regénye, és a kritika megdicsérte, már fejlődött, már majdnem szocialista, de még nem egészen az, tovább kell még fejlődnie. Veres Péter azt mondta, hogy ő tulajdonképpen ezt nem bánja. Ő azért ír, mert azt akarja mondani, hogy így éltünk mi itt ebben az országban, úgy kell továbbjutni, hogy fogózzunk össze, legyünk közösség,

ismerjük fel a magyarságunkat és emberségünket. Nem fejlődni akarok, hanem mondani akarok valamit mondta az író. Ez látszólag visszautalás egy régebbi értékrendre, ugyanakkor egy magasabb értékrendnek a gondolatát is tartalmazza.

Vallom, hogy nemcsak két értékfajtaság van - a használati érték és a csereérték -, hanem egy harmadik is, amit minőségi értéknek nevezünk. Erről irtam a nagydoktori disszertációm, vitáján Hankiss Elemér szerint nincs három, csak kettő értékrendszer. Mindenesetre továbbra is kérdés, hogy ebbe a két értékrendszerbe kell-e bezárva lennünk, vagy létezik egy harmadik?

Marx nem fejtette ki azt, hogy a használati és a csereértéken túl létezik-e egy harmadik érték, azonban úgy vélem, hogy a marxi gondolatokban ez a harmadik nagymértékben benne van, ahol azt mondja, hogy a csereérték épületeinek egyszer össze kell omlani, amikor az érték forrása már többé nem a belefektetett munka mennyisége, hanem az értékben tárgyiasult tudás lesz. Azt hiszem, hogy ez a minőséget jelentheti. Értve ezalatt azt, amit a termelésben mindennap beszélünk. Nehéz megfogalmazni mi a minőség a munka szempontjából, a társadalomnak azonban nem lényegtelen, hogy azt a munkadarabot, amit a világpiacon öt óra alatt állítanak elő, itt nálunk 10 óra, vagy 2 óra alatt csinálják meg. Az e munka minősége, kérdés elérkezett-e a munka arra a szintre, hogy annyi idő alatt teremtsen meg, és úgy teremtsen meg a munkadarabokat, hogy az igazán érték legyen. Ez pedig attól függ, hogy mennyi emberi tudás tárgyiasul abban a munkában, amiről éppen szó van.

Ebben az értelemben - azt hiszem, hogy a minőségi értéknek a kategóriája át kell hogy hassa az egész emberi viselkedést is. Azt mondjuk az első szinten, még nem vált le a közösség köldökszinórjáról, a Tőke ezt úgy fejezi ki, hogy az első szinten a közösség a szubsztancia, és az egyén a szubsztancia akcidentika; egy járulékos valami. Valóban úgy van, a parasztközösségekben, vagy akár egy törzsi közösségben az egyén a kö-

zösség nélkül abszolút semmi. Az árutermelő társadalomban az egyén a szubsztancia, a közösség az akcidentia, azaz a járulékoság.

Ebben az értelemben a harmadik forma az, amikor már az autonómmá vált emberek tudnak egyesülni közösségekké, példáját és elveit kifejtve látjuk Leninnek a közösségről szóló tanulmányában: Milyen a párt ideális-közössége? A pártszervezet közössége olyan emberek közössége, akik tudják, hogy mit csinálnak és közös cél érdekében állnak össze közös munkára. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy eleve minden pártszervezetben ez valósul meg, hanem azt, hogy a Lenin által felvázolt közösség-típus az voltaképpen ezt jelenti. A történelem fejlődése megköveteli ennek a közösség-típusnak a kialakulását, ez egy folyamat, kérdés, hogy ebben hol tartunk? Nyilván nem a legjobban. Ezt úgy értem, hogy megvalósultak ezek a közösségek, amelyek ezt megteremthetik, ezeknek a közösségeknek az ideája és ideálja mint cél már él, tehát megteremtődött az az érték, ami felé ezen a téren törekedhetünk. Ugy érzem, hogy a kultúrában, a magatartásban is megvan a harmadik értékforma, méghozzá talán leghamarább a kultúrában.

A művészetben és a tudományban egyaránt megteremtődött ez a minőségi érték, mert a művészetet és a tudományt a csereérték ugyan le tudta igazni, de mint ahogy József Attila mondta, a tőke a művészt csak megvásárolja, de teljesen maga alá gyűrni nem tudja, csak zsebében keresztül foghatja meg, de nem az agyán keresztül. Ha az agyán keresztül is megfogja, akkor elveszti a művészet azt az értékét, ami miatt művészetnek tekinthetjük. Tehát úgy érzem, hogy ez a három értékkategória, amely közül az első kettő megvalósult és a harmadik még nem, az a cél, aminek a megvalósítását az emberiség kitűzheti maga elé. A három értékkategória egy hierarchikus szerkezetet alkot, a harmadik az egyben összefoglalója a másik kettőnek, tehát a mennyiségi értéktől abban is különbözik, hogy viselkedés az érték eredeti, primér jellegéhez is.

A történelmi fejlődés során az első kategóriából létrejön a második, a használati értékből a csereérték, és a marxi koncepció szerint a csereérték teljes kifejlődése teremtheti meg a lehetőséget a minőségi értéknek a létrehozására. Az utat nem lehet elkerülni, a használati értékből nem lehet fejest ugrani a minőségi értékbe, ahhoz hogy létrejöjjön a kommunizmus, ahhoz létre kellett jönni a kapitalizmusnak, a nagyiparnak, tehát egy olyan társadalomnak, amely megteremti a feltételeket arra, hogy még magasabb fokra léphessünk.

A mi társadalmunkban, az átmeneti társadalomban az a probléma, hogy mi akkor jutottunk el a társadalmi váltásra, amikor a csereértéken alapuló forma ugyanis még nem teljes mértékben fejlődött ki. A csereértéken alapuló értékforma teljesítménycentrikus viselkedés. A teljesítménycentrikus viselkedés az, ami a fejlett nyugati társadalmakat teljes egészében áthatja. Minálunk ez a viselkedésforma egyrészt még nincs, másrészt már nincs, tehát nem tudott annyira kifejlődni, hogy egy magasabb formának tudja átadni a helyét. A kérdés az, hogyan birkóznak meg ezek a társadalmak az átmenetnek ilyen értelemben vett nehézségeivel?

Azt hiszem, hogy a közművelődésnek az a feladata, hogy az embereket az értékrendszerek magasabb hierarchiájához vezesse el. Tehát hogy kialakítsa az emberekben azt, hogy egyrészt belülről vezérelt emberek legyenek, másrészt hogyha már belülről vezérelt emberek, akkor tudjanak összeállni közösségekké. Tudjanak közös célokat vállalni, és a célokért dolgozni. Ha ebből a szempontból nézzük, hogy mit ad a közművelődés, hogy ebbe az irányba tudja-e a kultúra, a kultúra apparátusa és intézményes rendszere vinni az embereket, akkor nem érzem a helyzetet megnyugtatónak, hogy olyan ország vagyunk amilyen, és ezt tudjuk adni, hanem azt hiszem olyan értelemben sem adunk eleget, amit éppen tudnánk. Nem használjuk ki kellő formában a lehetőségeket arra, hogy ezt megtudjuk tenni. Erre egyetlen példát szeretnék idézni záró gondolatul, ami

persze megint messzire vezetne, hogy ezt a dolgot ténylegesen kifejtsük, és ezt mintegy szimbólumként szeretném mondani: Bartókot.

Eljut-e a magyar köhönséghez? Persze ma sokkal jobban mint ezelőtt harminc, vagy negyven évvel, amikor a Zeneakadémia koncertjein száz vagy kétszáz ember volt található, és annak egy része sem nagyon értette. Ma tényleg ezrek, tizezrek, meglehet százezrekig eljut, értik Bartók művének jelentőségét. Bartók művészetében egy társadalmi magatartás jelent meg hasonló ahhoz, ami József Attila költészetében. Mondhatnám a példát József Attiláról is, de itt Bartókra vonatkozóan vannak vizsgálati anyagaim, és hadd hivatkozzam akkor rá.

Vizsgálatunkban, hogy hogyan áll a mai fiatalság Bartókhoz, egy nagyon érdekes jelenséget találtunk. Azt, hogy a Bartók-szerkezeteket, a pentaton fordulatokat, vagy a modern zenei eszközöket ismerték, ha másból nem a jazz-ből vagy a beat-ből, amely ezeket már alkalmazta. Azonban mégis azt mondták, hogy ők nem akarják hallani Bartókot túlságosan sokat, nem azért mert nem értik, hanem azért mert értik, kellemetlen dolgokat mond. Azt mondja, hogy nagyon nehéz problémák elé néz a világ a társadalom fejlődése, a pokol, az elbukás lehetősége áll fenn, és az embernek iszonyatos erőfeszítéseket kell tenni ahhoz, hogy fenn tudja magát és a társadalmat tartani, és meg tudja védeni ettől a fenyegetettségtől. Ha már van egy órány zenét hallgatni, akkor nem Bartókot akarom hallgatni, aki elmondja nekem, hogy milyen nehéz ez az élet, és hogy mik az igazi emberi értékek, hanem azt várom, hogy az a zene kicsit nyugtasson meg, hogy szép ez a világ, jól és kellemesen lehet itt élni.

Különös dolgoknak voltunk tanúi, a kísérletet különböző társadalmi csoportokban elvégezve. A szakmunkás tanulók, és a fiatal 30 év körüli munkások, akiknek semmiféle zenei képzettségük nem volt, nyitottabbak voltak rá, mint akiknek fél-

zenei műveltségük volt. A félműveltség akadálya annak, hogy az ember az újat be tudja fogadni. Szakmunkás tanulók, akiknek a zenei neveléséről sokszor van szó, nagyon késznek mutatkozni nemcsak Bartók befogadására, hanem bizonyos modern zenei törekvéseknek a megértésére, átérzésére, sőt újraalkotására is. Kiderült, hogy sokkal nagyobbak a rejtett tartalékok, mint amilyenek hisszük. Egyrészt tehát igaz, hogy nagyon kemény falak állnak minden egyes lépésünk előtt, másrészt az is igaz, hogy nagyon nagyok a rejtett tartalékaink e dolgok felfogásában.

Véleményem szerint az a nagy feladat, hogy ki tudjuk alakítani az új, a szocialista értékrendszert, amely át tudja tenni mindennapjaiba a társadalom célját és érdekét. Ez egy absztrakt megfogalmazás, de ennél az absztrakciót nem tudjuk aprópénzre váltani, mert a szocializmus és a kommunizmus eszméje sem aprópénzre váltható, hanem egy filozófiai, közgazdasági, széles körű, az egész társadalmat érintő fogalom.

A művelődésnek és a közművelődésnek a feladata ebben az lehet, hogy ezt a fogalmat, ezt a szélesebb társadalmi orientációt, az erre való gondolkodást segítse elő. Az nem feladatom, hogy mérleget vonjak, hogy hol tartunk, csak azt hiszem, a lehetőségeinkhez mérten nem tudtuk eddig megtenni azt, ami a magunké. Befejezneém azzal, hogy van olyan lehetőség, hogy kérdés vagy hozzászólás még elhangozzék, várom hozzászólásait, kérdéseiket, hogy azokat legjobb tudásom szerint megválaszolhassam.